

Poslední období bratrského theologického vývoje před Bílou horou je charakterisováno na jedné straně dalším zúrodňováním bratrských ekklesiologických předpokladů myšlením reformovaným, které se uplatnilo zejména v práci s biblí a ve veřejné činnosti bratrské šlechty, na druhé straně však také ochabováním bratrské vůle řešit nové otázky bohoslovného dosahu s odpovědnou tvořivostí. Vítězstvím gnesioluterství v Německu byli Bratři bolestně zklamáni v naději na udržení dohodové jednoty evropského protestantismu, o kterou tolik stáli. Tušili správně, že kalvinistické učení v mnohém doodhalovalo, výrazem v podstatě už zcela nescholastickým, vlastní jejich pochopení evangelia Kristova, milostivé náročnosti svrchované vůle Boží, důvěry ve vyvolení Boží a sborového obecnství, sevřeného kázní. Nicméně ohledy na ekumenickou družbu s domácími evangelictvím českým, které hledalo v Augustaně štít proti útokům katolického dvora a s nímž se spojili ke společné konfesi r. 1575, nutily je k úzkostlivé opatrnosti v theologickém postoji i vyjadřování. V nápadném kontrastu k této nesmělosti bohoslovně opouštějí v ten čas vynikající představitelé bratrského panstva dosavadní nedůvěru Jednoty k politické akci ve jménu církve a dávají se ve svém rozhodování často určovat životní slohovostí hugenotských bojovníků i programem reformovaných theoretiků státního práva. Feudálnímu živlu připadá tak v Jednotě bratrské dotud nepřipustný a nezvyklý vliv. Bratři se mu pokoušejí čelit zdůrazňováním výlučnější theologické funkce a autority seniorů. Postavení bratrských služebníků Slova mohl dokonce Bratr Šimon Theofil Turnovský r. 1604 na žeravickém synodu vyjádřit slovy: *Ministri autoritate et potentia superiorum intricati et gravati gemunt*. Ve srovnání s dobou Lukášovou osvědčují Bratři mnohem větší theologickou plachost, v rozhodování jistou krátkodechou pragmatičností a myšlenkové výboje uplatňují, pod vlivem rozsáhlé exegetické literatury převážně reformované, skoro jen ve velikém edičním a vykladačském díle kralické Šestidílký biblické [1579–1594]. Věřoucná potřeba měla B. Jiřího Strejce k tomu, aby překládal Calvinovu Instituci křesťanského náboženství do češtiny [1595], B. Matouše Konečného pak k pokusu o lidovou dogmatiku [1611].

Reformovaný svět pak sám pokládal od osmdesátých let s malými výhradami Jednotu bratrskou za svou. Harmonia confessionum Gian Francesca Saluarda z r. 1581 zařadila bratrské vyznání mezi reformované konfese. Amandus Polanus soudil 1584, že Jednota je s reformovanými v učení souhlasná, v kázní přísnější, a o čtyři léta později ji hájil samostatným spisem proti jesuitským útokům. Blahoslavova překladu Nového Zákona užil 1603 při vzdělání svého německého Nového Zákona a základní své dogmatické dílo, Syntagma Theologiae Christianae, připsal bratrskému pánu Karlu staršímu z Žerotína. S bratrské strany vyšel 1598 v Kralicích český překlad jeho spisu Rozdílové theologické a — neznámo kdy — převod téhož roku vzniklého jeho díla De aeterna Dei praedestinatione didascalica s názvem Summa učení o věčném Božím předzřízení všech věcí, zvláště vyvolených a bezbožných. Uvědomíme-li si, že ještě v r. 1562 Jan Blahoslav českým spiskem O vyvolení varoval před spekulativní logikou učení o dvojí predestinaci, je české zpracování Polanova díla nepochybným příznakem kalvinisující tendence bratrského myšlení na přelomu 16. a 17. století. Tento a podobné příznaky nesluší ovšem přeceňovat. I v této době doutnalo v lůnu Jednoty bohoslovecké dědictví jejích předchozích generací, oživováno samou strukturou bratrských zpěvníků a tištěnými postilami. Z nich Výklad řečí Božích od B. Ondřeje Štefana z r. 1575 ještě skoro úplně se opírá o B. Lukáše, kdežto Postila B. Jana Capity [1586], někdejšího posluchače heidelberských profesorů Zachariáše Ursina a Kašpara Oleviana, uprostránuje vydatně kalvinismu. Vskutku tvořivě pokračoval v bratrské bohoslovné tradici, upřímně přesvědčen o její věrnosti biblické zvěsti, Šimon Theofil Turnovský, senior bratrských sborů v Polsku. Augsburské vyznání nechápal konfesionalisticky, nýbrž jako výraz obecně protestantského základu víry, na němž stojí i Bratři, i když o nich platí, podle jeho slov, že od Augustany in paucis quibusdam atque ad conciliationem facilibus punctis discrepare [1603]. Jako dobrý znalec starší bratrské literatury vytýkal novotným Bratrům, že se dali „omámiti a odvrhnuvše spisy bratrské a nečtouce v nich, domácího světla Jednoty nikda neviděli a nejsou ho povědomi“. Brojil